

Sözsüz Folklor* ve İşlevleri Bağlamında Restoran Kültürü**

Restaurant Culture in the Context of Nonverbal Folklore and its Functions

Zeynep Uludağ***

Öz

Tarihsel süreç içerisinde toplumların ihtiyaçlarına yönelik olarak oluşturdukları pek çok kültür unsuru bulunmaktadır. Bu unsurlar sözsüz, sözlü ya da yazılı olarak uygulanmakta ve aktarılmaktadır. Sözsüz kültür unsurları, bir kültür ortamı yaratmakta ve günümüz modern topluluklarında da çeşitli işlevlerde ve ortamlarda sıklıkla kullanılmaktadır. Temel olarak iletişim işlevinde kullanılan bu unsurlar, buldukları kültüre özgü bir aktarımla nesiller boyu taşınırken, evrensel bir nite-

Geliş tarihi (Received): 13-05-2022 – Kabul tarihi (Accepted): 11-10-2022

* Bu ifade ilk kez Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu'nun "Yapısal ve İşlevsel Bakımdan Geleneksel Bayramlar Bağlamında Nevruz ve Hidrellez" adlı çalışmasında kullanılmıştır. Sözsüz iletişimin kültürel yaklaşımı ile ilgili ifade ve açıklama için bkz., Özkul Çobanoğlu, Yapısal ve İşlevsel Bakımdan Geleneksel Bayramlar Bağlamında Nevruz ve Hidrellez, Türkbilig, s. 1, ss. 51-59, 2000.

** Bu çalışma; Zeynep Uludağ, "Sözsüz Folklor Bağlamında Ayvalık Örneği", Hacettepe Üniversitesi, yayımlanmamış yüksek lisans tezinden hareketle oluşturulmuştur. Tez konum ve sürecimdeki her türlü yardım ve önerileri için danışman hocam Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu'na teşekkür ederim.

/This work based on a master's thesis of Zeynep Uludağ, "The Case of Ayvalık in the Context of Nonverbal Folklore", Hacettepe University- unpublished.

***Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi. PhD Student, Hacettepe University. zeyneppuludaag@gmail.com. ORCID 0000-0002-3511-3094

liği de bünyesinde barındırmaktadır. Böylelikle sözsüz iletişim, hem sözlü kültür ortamındaki gibi özgün bir nitelik hem de bu kültür ortamından farklı olarak ortak bir dil niteliği taşımaktadır. Toplum içerisinde pek çok farklı alanda olduğu gibi restoran, kafe, çay ya da kahve evleri gibi yeme-içme alanlarında sözsüz kültür unsurları kullanılmaktadır. Aynı ortamda bulunan kişilerin ya da müşteriler ve çalışanların söz veya yazı olmadan, diğer kültür alanlarında olduğu gibi, sözsüz bir iletişimin kurulmasını sağlamaktadır. Bu çalışmada; sözsüz kültürün ne olduğu ve restoranlarda kullanılan sözsüz kültür unsurlarının neler oldukları ve ne anlama geldiklerinin açıklanması hedeflenmiştir. Çalışmada bahsedilen veriler, gözlem yoluyla elde edilmiştir. Bununla birlikte doğrudan tek bir bölge ya da restoran değil, Türkiye'deki çeşitli bölgelerde gözlemlenen ve konunun genişliğinden dolayı ortak olarak kullanılan sözsüz kültür unsurları değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: *sözsüz, sözsüz folklor, sözsüz iletişim, kültür ortamı, restoran kültürü*

Abstract

There are so many cultural elements that societies produced as their needs in historical process. These elements implements and transfers as nonverbal, verbal or written. Nonverbal culture elements creates a culture environment and also uses frequently in today's modern societies at various functions and areas. These elements that as a basis as used in communication function while transferred for generations with a transfer indigenious culture which they belong, they also incorporates universal qualification. So nonverbal communication both original qualification like verbal culture environment and it has a language qualify as a differenciate from this culture environment. Nonverbal culture elements are used in society such restaurant, cafes, tea or coffee houses like drinking or eating places as that very different areas. It provides create nonverbal communication who people or customers and personnel that stand in the same place wiyhout word or writting. In this study is aimed to explain that what is nonverbal culture and which nonverbal culture elements are used in restaurant and what those at means. Datas which mentioned in this study acquired through observation. In the meantime not a single region or restaurant directly, but observed in various regions in Turkey and due to profoundty of this subject utilized nonverbal culture elements that using commonly.

Keywords: *nonverbal, nonverbal culture, nonverbal communication, culture environment, restaurant culture*

Extended summary

There are so many cultural elements arising from the various needs of societies in the historical process. This elements can be examined separately in verbal, written and digital cultural environments with modernization. However it can be say that before the all culture environments, humanity has a nonverbal life with various functions. As in the

digital culture environment that emerged from the written culture environment invented due to the lack of oral transmission, the word or language consisted of a nonverbal culture environment. Although nonverbal culture that forming the basis of the life of primitive societies seems to have been left in the background in the historical process, actually it used as frequently in today's modern societies. It is still has a active role in many areas of life such as supporting an oral expression, ensure candour between individuals, communicate with somebody, to be used in material elements with symbolic and symbolic meanings. The dances, music or clothes they wear and the jewelry they pin in the rituals of the primitive communities are mostly transmitted with a few changes in that culture. The cultural building blocks that embody behavior are also transported in the process in a nonverbal culture environment.

Nonverbal culture environment includes that behavior, mimic, items that use and tonings of people. Many different elements and approaches, such as motifs in clothes, the design of jewelry and the places where they are worn, gestures and facial expressions in children's games, the sound adjustment of music and the intonation of people are creation of nonverbal folklore. These elements that are mentioned comprised from various purposes and needs and it continues to be used with different functions. Elements of nonverbal culture environment have culture-specific qualities to which it belongs, as well as can create a universal context between cultures. Nonverbal folklore observed nearly every context and area of culture such as cultural clothes, ethnomusicology, devotion custom, tourism and architecture. In the mean time it has a quality that can also be studied in interdisciplinary research with the breadth of the field of study. Besides cultural symbols and meanings it can also be considered comparative with creating a universal language with different cultures and societies. Nonverbal culture environment includes many different disciplines such as architecture, medicine, psychology within its general content. Meanwhile nonverbal folklore studied generally perspective of communication and behavior and the cultural aspect has been overlooked. This approach also leads to the fact that these elements, which are the environment of nonverbal culture, cannot be fully explained. 'Nonverbal communication' which studied in different diciplines actually is not a research or study field, but it is a 'communication function' of nonverbal culture. However it can be said that its evaluation within the framework of a separate field shows that it cannot fully explain the qualities of these elements. People convey and reflect their culture at the same time through the nonverbal communication they establish. But it can be specify that in the context of nonverbal behavior or communication researches overlooked such functional aspects and evaluates from a single perspective. It can be stated that this perspective limits the frame of those elements and can distract them from their original meaning. In this study, the subject of 'functions of nonverbal folklore', which has been determined based on this approach, will be explained. In addition to the functions, the hidden functions of the detected nonverbal folklore will also be included. So it is aimed to that nonverbal folklore's profundity, quality and ensure that the creations produced in this environment can be explained with their full meanings and qualities. At the same time in this study restaurant culture will be analyzed with context of nonverbal folklore.

In general, elements of nonverbal culture are often used in restaurants that have a unique feature and culture. Many of nonverbal factors uses various functions such as color, scent, light, material or where the used of table or chairs, gesture and mimics between waiter or waitress and customers. Although nonverbal elements generally uses with communication function, it also used hidden fuctions such as ensure to eat more, getting up faster and expressing the closure of the cafe. Even though music expresses as “nonverbal”, it is evaluated in the context of nonverbal folklore as a result of the meanings it expresses in intonations among both customers and employees. Although nonverbal folklore exists not only in restaurants but also nearly every field in culture, this study restricted to restaurant culture because of the profoundity of this issue. Tavern, coffee or tea houses will analyze both universal and cultural context in restaurant culture. Although there are similar elements in the areas of both eating and drinking, there are also differences. For this reason these areas studied as a mutual culture, but they also have a separate culture too. In the meantime, the environments mentioned in this study were evaluated within the framework of restaurant culture with both common and different elements. In this study analyzed to nonverbal folklore elements in restaurant culture and the nonverbal culture environment and its functions that have been identified have been explained by the examples given from the restaurant culture.

Giriş

Toplumlar, iletişim kurabilmek veya kültürü aktarabilmek gibi amaçlarla farklı unsurlara bağlı olarak pek çok yol üretmişler ve bu yolları geliştirmişlerdir. Sözsüz folklor, bahsi geçen bu yollardan hem beden hareketlerini hem maddî unsurları hem de farklı soyut ve somut varlıkları içerisinde barındırmaktadır. Bununla birlikte modernleşme ve tarihsel süreç içerisinde farklı ihtiyaçlara yönelik olarak da oluşturulan yaratmalar ile sözsüz folklor; bir kültür ortamı mahiyeti kazanmıştır.

Sözsüz folklor unsurları için en genel ifadeyle, hiçbir söz ya da yazılı ifade olmadan kurulabilen iletişim modeli şeklinde bir yaklaşım benimsenmektedir. Bununla birlikte bu yaklaşımda, yalnızca iletişim bağlamında değerlendirilmesi ve söz, yazı ve hatta tonlamalardan bahsedilmediği göz önünde bulundurulduğunda bu genel tanımın sözsüz folkloru tam açıklayamadığı ifade edilebilir. Aynı zamanda sözsüz iletişim ve davranış unsurlarının kültürel altyapılarının incelenmeyişi de bu düşünceyi destekler niteliktedir.

İletişim kurmaktaki ilk adımın sözlü olduğu düşünülse de sözsüz davranış veya iletişim unsurları ile iletişim pekiştirilir ve bazı durumlarda da tamamlanır (Matsumoto, Frank, Hwang, 2013: 3-4). Bu bağlamda, sözsüz folklor unsurları kültürel olduğu kadar evrensel bir nitelikte olup edinilen izlenimler ya da sergilenen davranışlar hem yaratıldıkları kültüre özgü olmakta hem de evrensel bir dil oluşturarak iletişimi sağlayabilmektedir.

Restoranların buldukları mekân ve hitap ettikleri topluluğa yönelik olarak oluşturdukları kültürlerde de hem evrensel hem de kültüre has sözsüz kültür unsurları sıklıkla kullanılmaktadır. Genel olarak sözlü bir iletişim tercih edilen bu alanlarda; alışılmış davranışlar

sergilenmektedir. Sergilenen bu davranışlar zaman kazanmak ya da fiziksel uzaklıklardan kaynaklanan sözlü iletişim kurulamama gibi durumlarda; sözsüz kültür unsurlarının sıklıkla kullanıldığı ve kültürlerde geniş bir tuttuğu ifade edilebilir.

Sözsüz kültür; kişilerin beden hareketleri, davranışları, kullandıkları nesnelere aracılığı ile iletişim kurdukları ve bu iletişimin bazı unsurlarının bulunduğu kültüre özgü olduğu bir kültür ortamıdır. Sözsüz davranış çalışmalarının kapsamı genellikle; kişilerin kaş-göz hareketleri, ağız oynatma gibi mimikler ile el ovuşturma, ayak vurma gibi vücut hareketleri gibi evrensel faaliyet bölümlerini içeren özel eylem türlerinin tümünün incelenmesidir (Ekman, Friesen, 1974: 203).

Bununla birlikte, dil ya da söz de sözsüz kültür yaratmalarından biridir. Kelimeler, asıl anlamlarını farklı sözcüklerle değil; el-kol hareketleri, ses tonunun değişmesi, yüz ifadeleri ve sözün söylediği anı kapsayan gerçek bir yaşam ortamından kazanmaktadır (Ong, 2018: 63). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, sözlü kültür yaratmalarının aktarımı, korunması ya da yaratılmasındaki çeşitli ihtiyaçlardan üretilen yazı gibi, söz/dil de sözsüz kültür ortamında çeşitli ihtiyaçlar çerçevesinde yaratılmıştır.

Çalışmada, sözsüz kültür ortamının restoranlar bağlamında incelenmesi hedeflenmiştir. Yapılan gözlemlerle restoran kültüründe ortak olan sözsüz kültür unsurları tespit edilerek, önce sözsüz kültür ortamı tanıtılacak ve içeriği açıklanacak; ardında da restoran kültürü açıklanarak bu kültürde kullanılan sözsüz kültür ortamı yaratmaları örneklerle incelenecektir.

1. Sözsüz kültür ortamı

Gerek sözlü kültür ortamı gerek yazılı kültür ortamı gerekse de dijital kültür ortamlarında; pek çok farklı anlama ve amaçla, sözsüz folklor ürünleri kullanılmaktadır. Bu kültür ortamlarında olduğu gibi, sözsüz kültür ortamında da unsurların temel olarak yaratılma amaçlarından biri de iletişimdir. Sözlü kültür ortamında iletişim konuşma yoluyla ilerlerken; yazılı kültür ortamında ise iletişim yazı ile sağlanmaktadır. Sözsüz kültür ortamında ise bu durum jest ve mimikler, kıyafet ya da takı gibi maddî unsurlar ve tonlamalar aracılığı ile gerçekleşmektedir.

Metinden yoksun olan sözlü kültürde sözlü kültür ürünleri kişiler arasında gerçekleşen iletişime bağlı olarak hatırlanmakta, yaratılmakta ve kültürler arasında aktarılmaktadır (Ong, 2018: 49). Böylelikle temelde yaratılış amaçlarından biri olarak iletişim olsa da sözsüz, sözlü, yazılı ve dijital kültür ortamları aynı zamanda kültürü aktarma gibi pek çok amaç ve işlevlerle oluşturulmuş yaratımlara sahip kültür ortamlarıdır.

İnsan bilincinden istendiği gibi yararlanılmadığı, sözlü olarak güzel ve güçlü yapıtların üretilmediğinden sözlü kültür yazı üretmiştir (Ong, 2018: 28). Bu bağlamda değerlendirildiğinde her bir kültür ortamı birbirlerinden ayrı değerlendirilse de temelde birbirlerine bağlı oldukları ifade edilebilir. Sözsüz yaşam ortamlarında, pek çok amaç ve yetersizlikten ortaya çıkan söz ya da dil, bir kültür ortamı yaratmıştır. Yazı da benzer amaçlarla oluşturulmuş ve

teknolojileşmeyle birlikte dijital kültür ortamı ortaya çıkmıştır. Böylece her bir kültür ortamının ayrı olmakla birlikte, aynı zamanda birbirlerine bağlı olarak devinim sağlamakta ve ilerlemekte olduğu söylenebilir.

Sözsüz folklor; bünyesinde barındırdığı unsurlar ile bir kültür ortamı kadar geniş bir mahiyete sahiptir. Bu unsurlar sözlü veya yazılı bir şekilde ifade edilmemekle birlikte tonlamalar ya da çizilmiş simgeler ile belirli anlamlar ifade etmektedir (Uludağ, 2021: 6).

Bununla birlikte “sözsüz” ifadesi ise sözel olmayan işler ve sözlerle yapılan işler arasındaki bir ikilemi de belirtmektedir. Bu ikilem sadece konuşma, vurgu, perde, duruşlar ve vokal niteliklerindeki kodlanmış değişiklik kümeleriyle birlikte sözcüklerden oluşmamakta; yazılı dil dahi sözcük kalıplarından ve kodlanmış belirteçler sisteminden oluşmaktadır. Jestlerimizin çoğu neredeyse her zaman konuşma ile ilgili olmakla birlikte bu sistematik varlık, herhangi bir sesli ifadeye yer verilmemesi sebebiyle bir sözel davranış kategorisine bağlanmamaktadır (Wolfgang, 1979: 2).

Ancak sözsüz folklor unsurları içerisine yer alan tonlamaları sözlü folklordan ayıran noktalardan biri için, konuşma esnasında bir kelimenin daha vurgulu söylenmesinin o kelimenin anlamının dışında, bulunulan duruma yönelik bir uyarı anlamı taşıyor olması söylenebilir. Bu gibi sözsüz folklor unsurları, evrensel bir kültür ortamı oluşturduğu gibi toplumların kendi çevresinde oluşturulan ve o topluma özel bir kültür ortamı da olabilmektedir. Örneğin; insan yaşamında üretilmiş ve yayılım alanı en geniş ürünlerden biri olan sigarayla, evrensel sözsüz kültür içerisinde sadece parmaklar ile “iki” anlamına gelecek şekilde işaret parmağı ve orta parmağın ağza götürülmesini; pek çok ülkede “sigara içme hareketi” olarak görmek mümkündür. Bu hareket ile kişiler bulunulan mekâna göre farklılaşmakla birlikte sigara istedikleri, ya da sigaranın içilip içilmediğini sorma gibi bir sözsüz folklor unsurunu iletişim görevi ile kullanmaktadırlar. Bu bağlamda genel kapsamda eylemi; söylenen sözün sözel bağlamı, ses tonu ve söyleyenin özellikleri olduğu kadar; söylenen ortamın fizikî özellikleri, yaşı, cinsiyeti, vücut özellikleri gibi sözsüz davranışlar da belirlemekte ve göstermektedir (Ekman, Friesen, 1969: 51). Bu unsurlar; Türkiye sahasında bölgeler arasında farklılık gösterilirken, aynı zamanda ortak kültür öğeleri olarak da karşılaşılmaktadır.

Sözsüz hareketler; sözlü kültürde olduğu gibi, aynı anda birden fazla mesaj ile iletişim kurabilir. Sözsüz davranışlar; kalıp halinde, deyimleşmiş veya belirsiz olabilir (Kanapp, Hall, Horgan, 2014: 14). Bu sebeple de farklı kültür ve topluma mensup bireylerin sözsüz davranış ve hareketlerinin yanlış yorumlanması oldukça yaygın bir olgudur. Selamlaşma amacıyla kişilerin sarılma ya da tokalaşma gibi eylemleri, toplumlar arasında samimi, normal ya da yanlış gibi farklı şekillerde algılanabilir (Samovar, Porter, McDaniel, 2009: 243).³ Türkiye Türklerinde birbirini tanıyan karşı cinsten insanların vedalaşma ya da merhabalaşma gibi çeşitli amaçlarla sarılması, olağan ve samimi bir eylemken, temassız kültürlerde (*noncontact culture*) insanlar sarılma veya öpüşme eylemleri yerine genellikle bir el sıkışma ile selamlaşırlar (Dibiase, Gunnoe, 2004: 52). Bu sebeple de çeşitli amaçlarla kullanılan kültürler arasındaki sözsüz davranışları hem anlaşılama hem de özümseme yönlerinden zorluklarla karşılaşmaktadır.

Sözsüz folklorun iletişim işlevi hem beden dili hem de çevre, kıyafet, mekân gibi maddî sayılabilecek unsurlar ile sözsüz bir şekilde iletişim kurulabilmeyi sağlamaktadır. Örneğin; bir bölgenin yöresel kıyafetlerinde takılan takıların zenginlik, medenî durum, sosyal statü belirtebileceği gibi; bebek cinsiyet partilerinde mavi rengin erkek, pembe rengin kız çocuğu temsil etmesi gibi pek çok renk de sözsüz kültür unsurlarıdır. Bununla birlikte Türkiye sahası sözsüz folklor unsurlarına; bıyık ve sakal kesim şekillerinin çeşitli siyasi ve ideolojik anlamlara gelmesi, sohbet anında sesin kısılmasının dedikodu yapılacağı ya da gizli bir bilgi aktarılacağı anlamına gelmesi gibi tonlamalar da sözsüz folklor unsurlarına örnek olarak verilebilir.⁴

Halkbilimi çalışmaları çerçevesinde incelendiğinde, hem yurtdışı kaynaklı araştırmalarda hem de Türkiye sahasındaki çalışmalarda sözsüz folklor unsurları olarak belirtilen unsurlar sadece sözsüz iletişim (*nonverbal communication*) ve sözsüz davranış (*nonverbal behavior*) bağlamında incelenmiştir. Ancak anlatma, dinleme ve toplum içerisindeki çeşitli rollere bağlı olarak oluşturulmuş temel parça ve sosyo-kültürel fizikî şartların tamamının bağlamını temel alan kuramlardan biri olan “İşlevsel Kuram” (Çobanoğlu, 2019: 265) bağlamında incelendiğindeyse sözsüz folklor unsurlarının yalnızca iletişim ya da davranış kapsamında ele alınmasının bu unsurların ifade ettikleri amaç ve görevlerinin tam olarak açıklanamadığı tespit edilmiştir. Sözsüz folklor, incelenmiş olan pek çok çalışmada olduğu gibi birer “iletişim” unsuru olduğu değil; bu öğelerin “iletişim” işlevinde kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda sözsüz kültür ortamı yaratmalarının toplum içerisinde çeşitli ihtiyaçlara yönelik olarak oluşturulduğu farklı sözsüz folklor işlevleri tespit edilmiştir (Uludağ, 2021: 59).

Sözlü ifadelerin söylendikleri yer, zaman ve kişiyle birlikte; anlatan kişinin beden ve yüz hareketleri, taklit gibi sözsüz imleri; dans etme, şarkı söyleme gibi davranışlar ve izleyicilerin bunlara verdikleri tepkiler; kültür bağlamında sosyal ve günlük yaşam içerisinde bu öğelerin kullanılma işlevlerini belirlemektedir (Bascom, 1954: 334).

Bu bağlamda incelendiğinde, hem kültür ortamlarının hem de bu kültür ortamında yaratılmış olan unsurların çeşitli yaratılış amaçları ya da işlevleri bulunmaktadır. Bahsedilen bu işlevlerin bir kısmı farklı kültürler ile ortak olabileceği gibi kültürler, hatta aynı topluluğun bölgeleri içerisinde de çeşitlenmektedir. Bununla birlikte, sözsüz folklorun öğelerinin ifade ettiği işlevler şu şekilde incelenebilir⁵:

1. İletişim Kurma İşlevi / İletişim İşlevi
2. Kültürü Aktarma İşlevi
3. Kişiler Arasında Samimiyeti Arttırma İşlevi
4. Destekleyici İşlev
5. Dikkat Çekici İşlevi
6. Kültürü Yansıtma İşlevi
7. Evrensel Dil Oluşturma İşlevi (Uludağ, 2021: 59-63).

Örneğin; bir ortamda iki kişinin yalnızca bakışarak anlaşmaları bir iletişim işlevinde kullanıldığı gibi, o kişiler arasında samimiyeti artırıcı işlevde de kullanılabilir. Ya da farklı bir dilin konuşulduğu ve o dilin bilinmediği durumlarda kurulan iletişim, aynı zamanda evrensel bir dil de oluşturmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde; bir kültür ortamı unsurları olan sözsüz kültür öğelerinin yalnızca davranış ya da iletişim kapsamında incelenmesinin yukarıda bahsedilen işlevlerini hatta gizil/gizli işlevlerinin göz ardı edilmesine sebep olabileceği kanaatindeyim.

Bu işlevler bağlamında incelendiğinde; sözsüz folklorun gerek kıyafet, yüzük, toka gibi maddî unsurlar gerek el, vücut ve mimik hareketleri gibi sözsüz davranışlar gerek tonlamalar gerekse de koku ve renkler olmak üzere geniş bir alana yayılmış olduğu görülebilmektedir. Sözsüz kültür ortamı yaratmaları ve toplum içerisindeki işlevleri ile insan ve toplum hayatının büyük bir bölümünü oluşturan sözsüz folklorun yayılma alanlarından biri de restoranlardır.

Gerek davranışlar gerekse de ortamlarda kullanılan unsurlarıyla restoran kültürü, sözsüz kültür ortamı içerisinde de değerlendirilebilmektedir. Belirli bir konseptte de bağlı olarak bulunduğu bölgenin hem kültürel hem de coğrafi özelliklerini yansıtan restoranlardaki motifler, ifade ettiği anlamlar dolayısı ile sözsüz kültür ortamı içerisinde yer alabilmekte ve sözsüz folklorun kültürü yansıtmaya işlevinde (Uludağ, 2021: 62) kullanılabilir. Örneğin “Alaçatı Muhallebicisi” isimli yeme-içme alanları, herhangi bir ilde de olsa, konsept olarak beyaz ve mavi renkler ile pembe çiçekler kullanılmaktadır. Bu şekilde, coğrafi özellikler kullanılarak sözsüz bir şekilde o mekânın ait olduğu bölge anlaşılmakta ve sözsüz kültür ortamı unsurlarından yararlanılmaktadır.

Bununla birlikte genel olarak restoranlar; sözsüz kültür ortamı bağlamında olabildiği gibi sözlü, yazılı ve dijital kültür ortamlarında da değerlendirilebilecek, pek çok farklı davranış, renk, yemek gibi geniş bir kültüre sahiptir. Bu kültür her ne kadar konsept olarak çeşitlene de temelde ortak olarak restoran kültürü çerçevesinde incelenebilmektedir.

2. Restoran kültürü

Mutfak, bir kültürün temel bileşenidir ve kültürler; iklim koşulları ve benzer faktörler nedeniyle besin yollarını zaman içerisinde şekillendirmiş olabilir (Cwiertka, 2003: 91). Amerika’da restoran kültürünün ortaya çıkışı; orta sınıfın, etkilerini uygulanabilecekleri restoranlar arama ve kolektif satın alma güçleri aracılığıyla, küçük yemekhaneleri orta sınıf değerlerini içeren kentsel kurumlara dönüştürme ihtiyacından doğmuştur. Kolonileştirilen bu restoranlar; orta sınıf olmanın ne anlama geldiğinin reklamı haline gelmiş ve temelde ekonomik olan bu süreç, etkileyici kültürel sonuçlar doğurmuştur (Haley, 2005: 16). Restoranlar; başlangıçta hitap ettikleri sınıfa özgü olarak bir kültür edinmişler, fakat modern dönemde sosyal statülerin değişmesi ile birlikte daha evrensel bir kültüre sahip olmuşlardır. Yani; restoranlardaki yenilikler ve değişimler, halk yaşamının tüm yönleriyle yakından bağlantılıdır (Haley, 2005: 21).

Restoran kültürü, genel çerçevede değerlendirildiğinde, evrensel bir davranış kalıbı içerisinde olsa da bulunduğu alanların kültürel niteliklerini de taşımakta ve sözsüz folklorun kültürü aktarma işlevinde kullanılmaktadırlar. Örneğin; akşam gidilen restoranlarda giyilen kıyafetlerin sıklığı evrensel olmakla birlikte, burada yenilen yiyecekler, davranışlar ve bu yiyeceklerin sunuluş şekilleri; kültürel özelliklere göre değişim göstermektedir. Toplumlar arasında farklı kültürlere sahip olan restoranlarda, Türkiye’deki bir elin avucuna diğer el yumruk yapıp tuz döker gibi yapılan “tuz isteme” hareketi; evrensel olmayan restoran kültüründe sözsüz davranışlara örnektir.⁶

Sözlü iletişim daha açıkken sözsüz davranış daha gizlidir. Sözsüz iletişim, ince yüz ifadelerinde olduğu gibi daha az açıktır ve ses tonunda zar zor algılanabilen değişikliklerdir. İnsanlar tipik olarak sözlü olmayan iletişimlerinde resmî olarak eğitilmezler (Matsumoto, Frank, Hwang, 2013: 8). Bu sebeple de sözsüz bir şekilde kurulan iletişimlerde, kullanıldığı topluma özgü unsurlar bulunmaktadır. Örneğin Türkiye’de restoran, kafe, çay evi gibi yeme içme alanlarında iletişim kurma amacı ile kullanılan pek çok sözsüz kültür unsuru vardır. Bunlara örnek olarak; kişinin yeterince çay içtiği ve daha fazla istemediğini belirtmek amacıyla çay kaşığına, çay bardağının üzerine koyması verilebilir. Burada asıl nokta; müşterinin ve garsonun sözlü iletişim kurmadan, çay kaşığının konumuna göre kişinin belirttiği konunun açık bir şekilde anlaşılmasıdır.

Çayın Türk kültüründeki belli bardak ve yaygınlığının bulunmadığı kültürlerde bu davranışın bir anlamı yoktur. Bu sebeple de sözsüz iletişimi öğretirken ve öğrenirken belirsiz olma, bağlamsallık ve kültürel bağlılık gibi birbiriyle ilişkili çeşitli yönler dikkate alınmalıdır. Sözlü olmayan iletişim, bağlamsal olduğu için belirsiz olabilir ve bu nedenle, aralarında bulunan bireysel ve kültürel farklılıklardan ve bu gibi pek çok farklı faktörden de etkilenebilir (Stoian, 2020: 40). Türk restoran veya kafelerinde sözsüz unsurlardan bir başkası; çay isteme hareketidir. Bu bağlamda bir elin çukur hale getirilip diğer el ile çay karıştırıyor gibi yapılan “çay isteme” davranışı da karşı tarafa konuşmadan, çay istediğini belirtmek amacıyla kullanılmasıyla restoran kültüründe kullanılan sözsüz folklor unsurlarındandır.

Türkiye’de restoranlarda kullanılan bir diğer unsur ise; hesap isteme hareketidir. Bir el ile diğer elin avcuna yazı yazar gibi yapılan bu harekette, kişiler sözlü olarak iletişim kurmamakta ve hesabın istendiği sözsüz bir şekilde açıklanmaktadır. Avrupa, Amerika gibi kültürlerde genellikle “self-service” denilen; kişinin garsona değil, doğrudan kasaya sipariş vermesi sebebiyle bu tarz restoranlarda kullanılmayan bu sözsüz davranış; yine çoğu kültürde kullanılmamaktadır (Uludağ, 2021: 68).

Baş parmağın havada kalıp, diğer parmakların yumruk yapar gibi kapatılarak baş parmağın ağza götürülmesiyle gerçekleştirilen “su içme” hareketi; garsondan su istemek için çeşitli yeme-içme alanları da dahil olmak üzere kültür içerisinde sıklıkla kullanılmaktadır. Bununla birlikte bir mekânın kapanışını belirten ışık ya da müzik sesini kısma (Uludağ, 2021: 72) gibi; müziğin sesinin kısılmasının istenmesi durumunda kullanılan, elin “su içme” hareketi gibi yapıldığı ancak baş parmak ile gırtlığı keser gibi yaparak uygulanan davranış ya da yine aynı anlama gelen bir elin baş parmak hariç dört parmakla yine boğazı keser gibi yapmak da restoran kültüründe kullanılan sözsüz folklor unsurlarına örnek olarak verilebilir.

Bununla birlikte yanına oturulmasını istendiğinde iki ya da üç defa sandalyeye avuç içi gelecek şekilde vurulmasının “buraya otur” anlamını taşıması da sözsüz folklor unsurlarındandır.

Restoran kültürü ile benzerlik göstermekle birlikte meyhane ya da içkili mekânlarda uygulanan sözsüz folklor davranışlarından biri; Türk kültüründeki milli içeceklerden biri olan rakı dublesini belirtmek amacıyla; bir elin işaret ve baş parmağı arasındaki boşluğa bağlı olarak uygulanmaktadır. İki parmak arasındaki boşluk geniş olursa “büyük duble rakı”, dar olursa “tek duble rakı” istendiği anlamına gelmektedir (Uludağ, 2021: 69). Bu davranışların yanında rakı kadehinin havaya kaldırılıp garsona gösterilmesi ve ardından sadece işaret parmağı ile “bir” işaretinin yapılması da “tek dublelik rakı” istendiği anlamında kullanılan bir sözsüz folklor davranışdır.

Yine meyhane kültüründe uygulanan, rakı kadehlerinin birbirlerine tokuşturulduktan sonra masaya vurulması sözsüz folklor davranışı da “masada olmayanlar için içildiği” anlamına gelmektedir.

Jest ve mimik gibi sözsüz davranışlar ile birlikte çatal, kaşık ve bıçağın tabak üzerindeki şekillerinin de sözsüz folklorlarda çeşitli anlamları vardır. Örneğin; çatal ve bıçak yemek tabağına çapraz şekilde konulmasının daha fazla yenmeyeceği, artı şeklinde konulduğunda ilk yemeğin bitirildiği ve ikinci yemek için hazır olduğu, bıçağın çatalın içerisine konulmasının yemeğin beğenilmediği (Uludağ, 2021: 28) gibi anlamlara gelmesi; sözsüz folklorun maddî unsurlarının da restoran kültüründe kullanıldığının göstergelerindedir. Bununla birlikte bu unsurlar, evrensel bir dil oluşturma işlevinde de kullanılmakta ve yalnızca Türk kültüründe değil; pek çok farklı kültürde de aynı anlamı karşılamaktadır.

Restoran kültüründe kullanılan bir diğer sözsüz folklor unsuruysa renklerdir. Renkler; cinsiyet belirlemelerde, kişilerin duygu-durumlarını belirlemek ya da değiştirmekte, sözsüz folklorun dikkat çekici işlevinde kullanılmaktadır. Bu unsurlar doğrudan sözsüz folklor işlevleri ile uygulanmakla birlikte daha gizli işlevler ile de kullanılmaktadır. Örneğin fast food restoranlarında kullanılan sandalyeler ve bu sandalyelerin sert materyali, bununla birlikte kullanılan kırmızı ve sarı tonlarındaki parlak renkler daha hızlı bir şekilde daha çok yemek yedirmeyi amaçlamakta ve fast food restoranlarının karlılarını en üst düzeye çıkarmayı sağlamaktadır. Bunun aksine aydınlatmada loş ışığı tercih edilmesi, mekânın genelinde daha yumuşak ve koyu renklerin karışık kullanılması ve sandalyelerin yine yumuşak bir materyalde hazırlanması da daha zarif restoranlarda fast food yerlerine göre daha içten bir izlenim yaratmak için kullanılmaktadır. Bu yaklaşım; müşterileri rahat hissetmeye ve daha fazla yiyecek için çevreye kalmaya zorlamaktadır. Bu da müşterilerin her ziyarette daha çok harcama yapmasını ve kişilerin birbirlerine anlatımıyla daha çok müşteriye ulaşılmasını ve sürekliliği sağlamaktadır (Matsumoto, Frank, Hwang, 2013: 4-6).

Bununla birlikte bar ya da pub gibi yüksek sesli eğlence mekânlarında kullanılan ışıklar, ışıkların ve iç alanın koyu renkleri de sözsüz folklor bağlamında kullanılan unsurlara örnek olarak verilebilir. Bu ışık ve renkler; kişilerin dikkatini çekmekte, gizli işlev olarak daha çok ürün tüketme ve keyifli vakit geçirdiğine inandırma gibi yaklaşımları da içlerinde barındırmaktadır. Aynı zamanda restoranların buldukları şehir ve sundukları ürüne yönelik sembo-

lik denilebilecek renkleri de bulunmaktadır. Örneğin Ege Bölgesi'ndeki balık restoranlarında genellikle beyaz ve açık mavi renklerin kullanılması da sembolik bir anlam taşıyor olması açısından sözsüz folklor içerisinde yer almaktadır. Bununla birlikte masaya ikram olarak getirilen kaşarlı mantar, salatalar gibi yiyeceklerden ve bu yiyeceklerin miktarlarından hangi bölgeye ait bir restoran olduğu da belirlenebilmektedir.

Hem dikkat çekici hem kültürü yansıtmaya işlevlerinde hem de gizli işlev olarak kullanılan bir diğer unsur ise kokulardır. Gündelik yaşamda hiç beklenmedik bir anda gelmesi, tanıdık bir kişinin kokusunun duyumsanması, bir kişinin gaz çıkarmasından dolayı yayılan kötü kokular ya da bulunulan ortamda farklı güzel bir kokunun yayılması; koku unsurunun sözsüz folklorun dikkat çekici işlevine örnek olarak verilebilir. Bununla birlikte; bu kokulara verilen tepkiler, yiyecek kokuları, kokuların kullanıldığı ortamlar ve bu ortamlarda kullanılan özel kokular da sözsüz folklorun kültürü aktarma işlevine örnek oluşturabilir.

Kokuların gizli işlevleri restoran kültürü bağlamında incelenecek olduğunda ise; yiyeceklerin sokağa yakın olan kısımlarda pişirilmesi, kahve ya da leblebilerin dışarıda kavrulmaları, parfümerilerin kokularının dışarı yayılması, çeşitli mağazaların “hatırlatıcılık” işlevinden yararlanarak kendilerine has kokulara sahip olmaları örnek olarak verilebilir.

Örneklerde de görüldüğü gibi; yalnızca iletişim amacıyla kullanılmayan sözsüz kültür ortamı unsurları, günlük yaşam akışında kişiler arasında ve toplum içerisindeki kuaförler, yeme-içme alanları, parklar; kısacası insanın bulunduğu hemen her ortamda yukarıda bahsedilen işlevler ve gizli işlevleriyle sıklıkla kullanılmaktadır. Bu bağlamda incelendiğinde; sözsüz folklorun kişiler arasında ve kültür içerisinde kullanım alanlarının genişliği ile bu kültür ortamının da oldukça kapsamlı olduğu görülebilmektedir.

Sonuç

Toplum ve insan yaşamının pek çok alanında olduğu gibi, restoran kültüründe de kullanılan sözsüz kültür unsurları iletişimi kolaylaştırmakta, kültürel bir nitelik oluşturmaktadır. Fakat bazı restoranlarda sözsüz kurulan iletişimin saygısızlık olarak düşünüldüğü ve sözlü bir iletişim tercih edildiği de gözlemlenmiştir.

Bir iletişim anında söylenen sözün söylendiği yer, durum ve zaman; genellikle ne dendiği, nasıl dendiği, nasıl anlaşıldığı ve nasıl tepki verileceğini etkilemektedir. İletişim üzerine yapılmış olan pek çok çalışmada da bahsedildiği gibi kişilerin iletişim kurdukları ifadelerinde; tonlama ve sözsüz iletiler iletişim üzerinde sözlü ifadelerle göre daha geniş bir yer tutmaktadır.⁷ Çocuklukta öğrenilmeye başlanan sözsüz iletişim unsurları ve kurulan sözsüz iletişim, hem toplumlar arasında farklılaşan hem de evrensel bir iletişim dilidir. Gittiği ülkenin dilini bilmeyen birinin davranışları ile istediğini anlatabilmesi ve karşısındakinin bunu anlaması; sözsüz kültürü sözlü kültürden daha evrensel bir hâle getirmektedir.

Bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde sergilenen ve iletişimin temelini oluşturan kültür ortamlarından biri olan sözsüz davranışlar; psikoloji, eğitim, spor, hukuk, restoran, sanat gibi tüm fen, sosyal ve beşerî bilimlerde ve alt dallarında yaygın bir şekilde kullanılmakta ve aktarılmaktadır.

Sözlü ve yazılı kültür ortamları gibi, sözsüz kültürün de bir kültür ortamı olduğu görüşündeyiz. Bu kültüre özgü unsurların, belli bir anlama ve amaca hizmet etmesi, bir devrim hâlinde olması, bir kültür ortamı hacminde olması; bu görüşü pekiştirmektedir. Sözsüz kültür ortamında yaratılmış, kullanılmış ve kullanılmaya devam eden unsurların en önemli özelliklerinden iki tanesi de hem bulunduğu toplumun kültürüne özgü olması hem de kültürler arasında ortak bir dil geliştirmesidir. Bu durum; modern toplumlarda iletişimin hem yazılı hem de sözlü sağlanabilmesi için gerekli olan koşullara, özgün bir araç geliştirilmesini sağlamaktadır. İnsan yaşamında bir zincir hâlinde bulunun kültür ortamlarından ilki olduğu kanaatinde olduğumuz sözsüz folklor; sözlü, yazılı ve dijital kültür ortamlarını içerisinde barındıran; bu kültür ortamlarının dışında göstergebilim, beden folkloru, sözsüz iletişim gibi pek çok alt kültür ve konuları da kapsadığı belirlenmiştir. Bu konuların hepsi; sözsüz kültür ortamı yaratmaları olup, belirli bir alana dâhil edilerek bu bağlamda da incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Notlar

- 1 Bu ifade ilk kez Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu'nun "Yapısal ve İşlevsel Bakımdan Geleneksel Bayramlar Bağlamında Nevruz ve Hidrellez" adlı çalışmasında kullanılmıştır. Sözsüz iletişimin kültürel yaklaşımı ile ilgili ifade ve açıklama için bkz., Çobanoğlu Ö. (2000). Yapısal ve İşlevsel Bakımdan Geleneksel Bayramlar Bağlamında Nevruz ve Hidrellez. *Türkbilgi*. 51-59.
- 2 Bu çalışma; Zeynep Uludağ, "Sözsüz Folklor Bağlamında Ayvalık Örneği", Hacettepe Üniversitesi, yayımlanmamış yüksek lisans tezinden hareketle oluşturulmuştur. Tez konum ve sürecimdeki her türlü yardım ve önerileri için danışman hocam Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu'na teşekkür ederim.
- 3 Çeşitli kültürlerdeki selamlaşma ve anlamları hakkında detaylı bilgi için bkz. Samovar L. A. ve diğer. (2009). *Communication Between Cultures*. Wadsworth Cengage Learning.
- 4 Sözsüz folklor unsurları hakkında daha detaylı örnekler için bkz. Uludağ, Z. (2021). Sözsüz folklor bağlamında Ayvalık örneği. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- 5 Sözsüz folklorun işlevleri, bu işlevlerin kullanılış şekilleri ve açıklamaları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Uludağ, Z. (2021). Sözsüz folklor bağlamında Ayvalık örneği. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- 6 Ayvalık bölgesinde bulunan restoranlarda kullanılan sözsüz folklor unsurları hakkında; bu makalede yer verilmeyen daha fazla örnek ve bu örneklerin fotoğrafları hakkında detaylı bilgi için bkz. Uludağ, Z. (2021). Sözsüz folklor bağlamında Ayvalık örneği. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- 7 İletişimde kullanılan sözlü ifadeler, tonlamalar ve sözsüz mesajların istatistiksel yüzdelerle dilimleri ve konu ile ilgili detaylı açıklama için bkz. Aksaray, G. ve diğer. (2017). *Aile Psikolojisi ve Eğitimi*. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma; Zeynep Uludağ, “Sözsüz Folklor Bağlamında Ayvalık Örneği”, Hacettepe Üniversitesi, yayımlanmamış yüksek lisans tezinden hareketle oluşturulmuştur. Araştırma herhangi bir sempozyum, kongre vb. sunulmamış ya da başka bir dergiye değerlendirilmek üzere gönderilmemiştir.

Research and Publication Ethics Statement

This work; Zeynep Uludağ, “The Case of Ayvalık in the Context of Wordless Folklore”, is based on the unpublished master’s thesis of Hacettepe University. Research can be done in any symposium, congress, etc. It has not been submitted or sent to another journal for consideration.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu makaledeki yazar ortak ölçüde çalışmanın hazırlanması, veri toplanması, sonuçların yorumlanması ve makalenin yazılması aşamalarına katkı sağlamıştır.

Contribution Rates of Authors to the Article

Two authors in this article contributed to the 50% level of preparation of the study, data collection, interpretation of the results and writing of the article.

Destek Beyanı

Bu çalışma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Support Statement (Optional)

There is no conflict of interest between the authors of this article.

Teşekkür (İsteğe bağlı)

Tez konum ve sürecimdeki her türlü yardım ve önerileri için danışman hocam Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu’na teşekkür ederim.

Acknowledgement (Optional)

Çıkar Beyanı

Çalışma hazırlanırken; veri toplanması, sonuçların yorumlanması ve makalenin yazılması aşamalarında yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması durumu söz konusu olmamıştır.

Statement of Interest

There is no conflict of interest between the authors of this article.

Kaynakça

- Aksaray, G. ve diğer. (2017). *Aile psikolojisi ve eğitimi*. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- Bascom, W. R. (1954). Four functions of folklore. *The Journal of American Folklore*, 67(266). 333-349.
- Cwiertka, K. J. (2003). Eating the world: Restaurant culture in early twentieth century Japan. *European Journal of East Asian Studies*. 90-116.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). Yapısal ve işlevsel bakımdan geleneksel bayramlar bağlamında Nevruz ve Hidrellez. *Türkbilig*. 51-59.
- Çobanoğlu Ö. (2019). *Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş*. Akçağ.
- Dibiase R., J. Gunnoe. (2004). Gender and culture differences in touching behavior. *The Journal of Social Psychology*. 49-62.

- Ekman, P., W. V. Friesen. (1974). Nonverbal behavior and psychopathology, psychology of depression: Contemporary theory and research. *Winston & Sons*. 203-232.
- Ekman, P., W. V. Freisen. (1969). The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage, and coding, *semiotica*. 49-98.
- Kanapp, Mark L. vd. (2014). *Nonverbal communication in human interaction*. Wadsworth Cengage Learning.
- Matsumoto, D., M. G. Frank, H. S. Hwang. (2013). *Nonverbal communication, science and applications*. Sage Publications.
- Ong, W. J. (2018). *Sözlü ve yazılı kültür/ Sözü'n teknolojileşmesi*. Metis.
- Samovar, L. A. ve diğer. (2009). *Communication between cultures*. Wadsworth Cengage Learning.
- Stoian, Claudia E. (2020). Nonverbal messages across cultures: introducing nonverbal communication to university students. *Technium Social Sciences*. 10. 39-49.
- Uludağ, Z. (2021). *Sözsüz folklor bağlamında Ayvalık örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Wolfgang, A. (1979). *Nonverbal behavior, applications and cultural implications*, Academic Press.

Bu eser Creative Commons Atf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. (This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).